

EXTENSIEF AKKERBEHEER EN AKKERVOGELPOPULATIES

K. van Scharenburg & J. van 't Hoff

Tot voor kort was er weinig bekend over de natuurwaarden van de Nederlandse akkergebieden. Door de effecten van grootschalige meerjarige braaklegging is verandering in gekomen. Dit resulteerde in een verhoogde aandacht voor de akkergebieden, nader onderzoek en een aantal beheersmaatregelen zoals natuurbraak, de aanleg van faunaranden en enkele soortbeschermingsplannen. In dit artikel geven wij een overzicht van een aantal recente ontwikkelingen in de Groninger akkergebieden.

De akkerbouw beslaat in Groningen momenteel ongeveer 100.000 hectare. Vergeleken met 1990 betekent dit een afname met 13%. Het aantal bedrijven is sindsdien met 25% verminderd. De akkergebieden zijn gelegen op de lichte kleigronden van Noord-Groningen, de zware klei van het Oldambt en de zandgronden van de Veenkoloniën en Midden-Groningen (figuur 1).

In Noord-Groningen zijn wintergranen, bieten en pootaardappelen de voornaamste gewassen. Daar is ook een grote lengte aan watergangen en sloten met riet te vinden. In het Oldambt domineert de wintertarwe, maar ook luzerne is er relatief belangrijk. De laatste jaren is de veehouderij en daarmee het aandeel gras en maïs toegenomen. Het bouwplan op de zandgronden wordt bepaald door fabrieksaardappelen, winter- en zomergranen en bieten. Veenwijken en ruigten zorgen voor enige afwisseling.

De Groninger akkergebieden zijn voor een aantal vogelsoorten van groot belang. Niet alleen komen er Rode Lijstsoorten als Patrijs, Grauwe kiekendief, Kwartelkoning en Paapje voor, een

aantal soorten blijkt ook zeer talrijk te zijn en met een groot aandeel van de Nederlandse populatie voor te komen. Daarbij gaat het om Kwartelkoning, Kwartel, Gele kwikstaart, Veldleeuwerik, Graspieper en Grauwe kiekendief. Er is een grote overlap met de weidevogels. Alleen de "echte natte" weidevogels ontbreken grotendeels, maar verder zijn er allerlei primaire en secundaire weidevogels te vinden en kan, gezien de talrijkheid, een deel daarvan beter als "akkervogel" betiteld worden (tabel 1).

De aantrekkelijkheid van de akkers voor deze soorten wordt bepaald door een aantal landschappelijke en agrarische factoren (tabel 2). Met het agrarisch beheer samenhangende factoren, zoals dekking, nestgelegenheid en voedsel bepalen of en op welk moment een akkergebied voor vogels aantrekkelijk is. Zomer- en wintergewassen, blad- en halmgewassen, de afwisseling ertussen en de kruiden- en insectenrijkdom zijn daarbij van groot belang. Het spreekt voor zich dat het voorkomen van soorten van natte en droge ruigten

Tabel 1. Overzicht soorten met een voorkeur voor grasland of bouwland

Grasland	Akkers	Grasland&Akkers
Grutto	Grauwe gors	Wulp
Tureluur	Kwartel	Scholekster
Watersnip	Gele kwikstaart	Kievit
Kemphaan	Kwartelkoning	
	Patrijs	
	Veldleeuwerik	
	Grauwe kiekendief	
	Graspieper	
	Fazant	
	Paapje	

- Als de waterstand niet kan worden verhoogd, kan hetzelfde effect worden bereikt door de bodem te verlagen middels afplaggen;
- Plas-drasvegetaties, maar ook ruige graslanden vormen belangrijke foerageerbiotopen voor reiger-achtigen;
- Het afplaggen van de bodem direct na het broedseizoen (en niet in het voorjaar), voorkomt een snelle uitzaaiing van wilgen;
- Drooglegging van moerassen voor enkele jaren, gevolgd door herinductie leidt tot een tijdelijke toename van moerasvogels;
- Aanleg van kades maakt compartimentering mogelijk, maar maakt moeras ook toegankelijker voor grondpredatoren.
- Een groot probleem in veel gebieden blijft de slechte waterkwaliteit, waardoor het opzetten van het peil niet zonder risico is voor kwetsbare vegetaties.
- Een goede inventarisatie van de bestaande natuurwaarden van de vegetatie en de overige fauna is van belang, omdat die bij een peilverhoging kunnen worden aangetast. Zo zouden bijvoorbeeld rupsen van de grote vuurvlieder in de Weerribben kunnen verdrinken bij een rigoureuze peilverhoging.

Nieuwe inzichten zijn van harte welkom. Op veel plaatsen vinden ontwikkelingen plaats in de moerasvogelpopulatie, zowel positieve als negatieve. Van beide valt veel te leren, maar dan moeten die ervaringen wel gedeeld worden.

Voorbeeldprojecten en informatie over moerasvogels en het beschermingsplan zijn te vinden in een uitgebreide projecten-database op www.moerasvogels.nl. We roepen verder alle moerasbeheerders op, hun ervaringen te delen met anderen en hun voordeel te doen met de beschikbare kennis. Daarvoor kan contact worden opgenomen met de coördinator van het Beschermingsplan Moerasvogels, Willeke van den Hoek van Vogelbescherming Nederland.

R. van Beusekom en W. van den Hoek werken bij Vogelbescherming Nederland, A. de Bonte bij DLV.

(Blauwborst, Rietzanger, Kleine karekiet, Grasmus, Rietgors) bepaald wordt door de aanwezigheid en de aard van deze elementen. Vooral de lengte aan sloten met oud riet is daarbij bepalend.

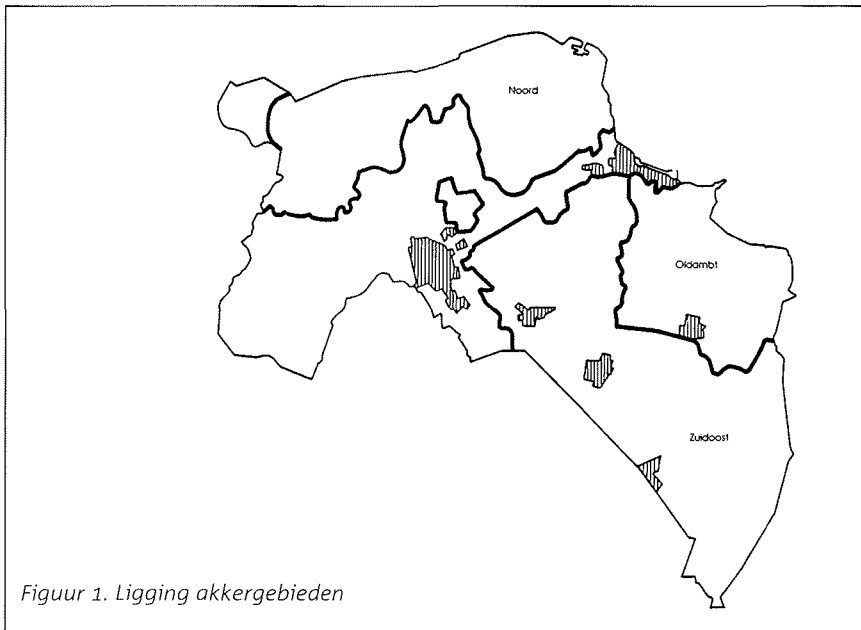
Veel van deze factoren zijn door de intensivering van de akkerbouw veranderd en daarmee de leefomstandigheden voor de akkervogels. De broedgelegenheid verminderde, de jongenopbrengst nam af en de winteroverleving werd lager door ondermeer voedselgebrek voor zaadeters. Naast de bovengenoemde specifieke voorwaarden is ook de oppervlakte en de samenhang waarmee gunstige broedgelegenheid voorkomt van belang, omdat die de omvang en levensvatbaarheid van populaties bepaalt. Tot slot speelt ook de geografische ligging van een gebied een rol. Ligt het dichtbij of veraf van bronpopulaties. In Noord-Groninger akkers is de Scholekster talrijker, ondermeer door de nabijheid van de kust.

Meerjarige braaklegging: een eye-opener

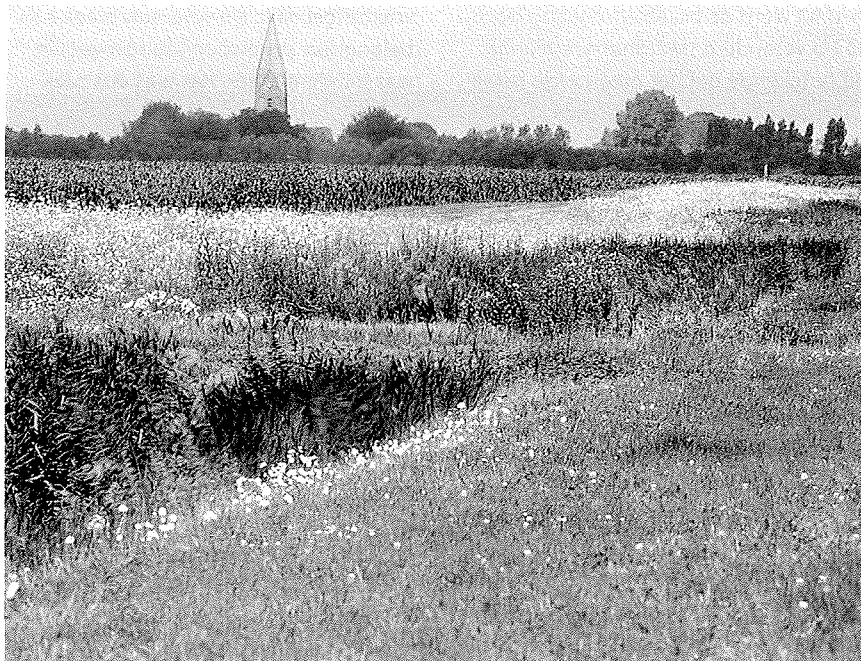
Eind jaren tachtig kwam door de inwerkingtreding van een EU-maatregel een grote oppervlakte akkergebied in Noordoost-Groningen braak te liggen. Dit was een eye-opener. In het kader van de maatregel moest 20% van de bedrijfsoppervlakte worden braakgelegd, roulerend of meerjarig voor een periode van 3-5 jaar. Vooral op de meerjarig braakgelegde percelen explodeerden de muizenaantallen, waardoor grote aantallen muizenetende (roof)vogels op het gebied afkwamen. Tientallen Uilen, buizerden, torenvalken, bruine-, blauwe en grauwe kiekendieven waren in het gebied te vinden. Ook zaadeters namen sterk toe, terwijl de dichtheid van broedende veldleeuweriken vooral op meerjarige grasbraakpercelen verdrievoudigde (figuur 2). In samenhang met de grote oppervlakte braak leidde dit tot een stabilisatie van de populatie leeuweriken in het Oldambt en de Veenkoloniën (figuur 3). De braaklegging droeg tevens bij aan de wederopstanding van de grauwe kiekendief.

Tabel 2. Factoren die het voorkomen van akkervogels bepalen

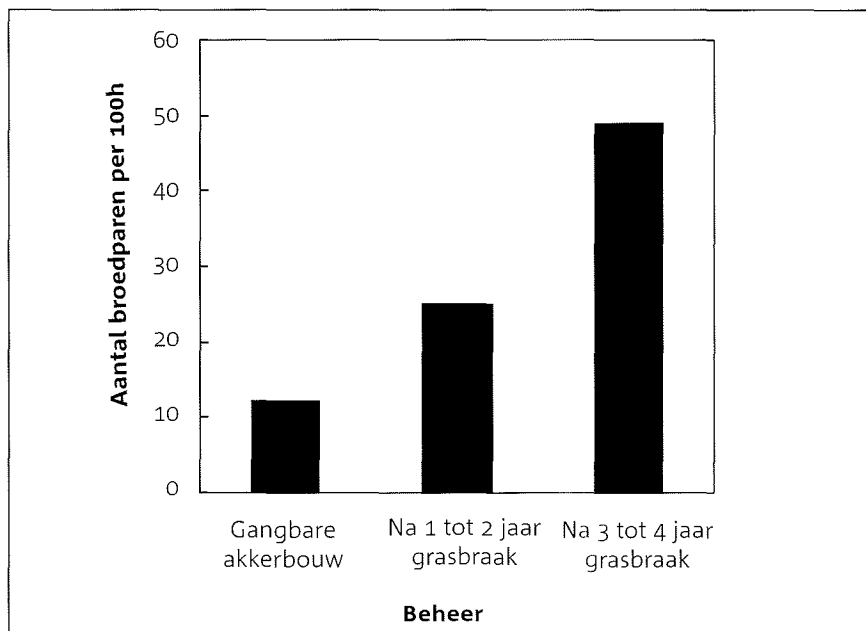
- Openheid landschap
- Agrarische activiteiten
 - Bouwplan
 - Diversiteit bouwplan
 - Kruidenrijkdom
 - Beheer
- Landbewerkingen
- Maai- en oogstdata
- Gebruik Chemische middelen
- Aanwezigheid oogstresten, stoppelvelden
- Aanwezigheid vlakvormige en lineaire elementen
- Schaal / Omvang waarmee/waarop
- Geografische ligging

Figuur 1. Ligging akkergebieden

De randen dienen bevorderlijk te zijn voor de fauna. Dat betekent dat er voldoende voedsel is, dekking in de winter en voldoende structuur. Foto: Hans Hut.

Figuur 2. Dichtheid Veldleeuwerik in meerjarige grasbraakgebieden

96

Extensivering door grootschalige meerjarige braaklegging bleek te lonen! Het benadrukte nog eens welke factoren van belang waren voor het behoud en herstel van akkervogelsoorten:

Openheid van het landschap, extensief beheer, voldoende voedsel ook in de winter, diversiteit van de begroeiing, het meerjarige karakter, rust en last but not least de schaal waarop dit natuurlijke experiment plaatsvond. In de toptijd lag gemiddeld 20-25% van het akkerareaal in de regio braak. In een enkele polder zelfs 50%!

In 1992 werd de braaklegregeling door de EU veranderd (MacSharryregeling). Dit betekende dat het meerjarige karakter voor een groot deel verdween, dat per bedrijf een kleiner percentage werd braakgelegd, dat de braak meer in de perceelsranden kwam te liggen en versnipperd raakte en dat het beheer en aanzien anders werden. Na 1994 nam de oppervlakte braak dan ook sterk af (figuur 4) en daarmee de vogelrijkdom. De grote aantallen roofvogels en zaadeters verdwenen en ook het aantal broedende Veldleeuweriken daalde (zie figuur 3). Een uitzondering vormde de Grauwe kiekendief (figuur 5).

In het kielzog van de grauwe kiekendief

De opleving van de grauwe kiekendief leidde ertoe dat een aantal vrijwilligers

de soort nauwkeurig ging volgen. Het bleek al gauw dat de grauwe kiekendief de braakpercelen voornamelijk gebruikte om te foerageren en de reguliere luzerne- en tarwepercelen om te broeden. Omdat de luzerne gemaaid werd in de tijd dat de soort broedde, was het noodzakelijk de nesten te beschermen om zo de jongenproductie veilig te stellen. De nesten werden dan ook opgespoord, uitgerasterd en beschermd in overleg met de boeren en de grasdrogerij BV Oldambt. Het beschermingswerk leverde ook veel kennis op over het voedselgebruik. De veldmuis bleek een belangrijke prooisoot, zangvogels in wat mindere mate. Het was dus zaak

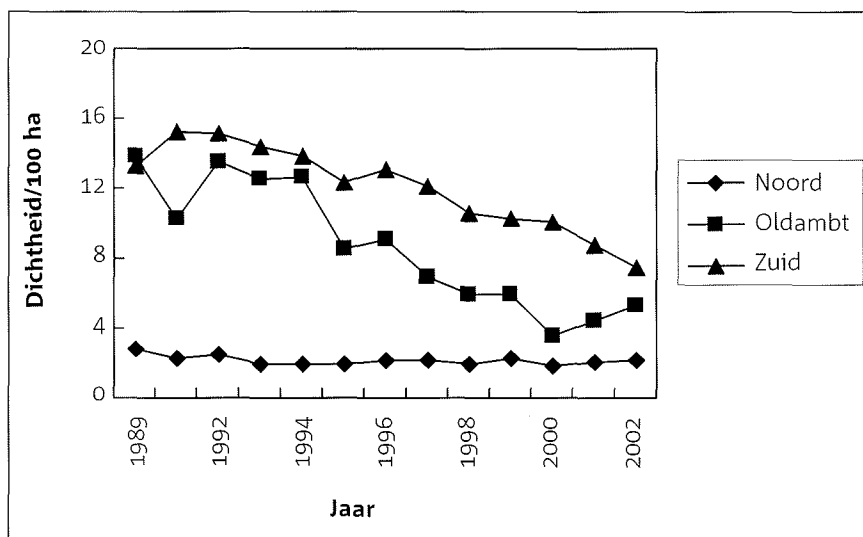
om na de afname van de oppervlakte braak het muizenaanbod op peil te houden door te zorgen voor een voldoende oppervlakte extensief beheerde akkergrond.

De toegenomen aandacht bij het rijk en de provincie voor de akkergebieden, leidde in de tweede helft van de jaren negentig tot het provinciale "Witte Gebiedenbeleid". De uitvoering van dat beleid loopt tegenwoordig via het Programma Beheer en enkele op de akkers gerichte soortbeschermingsplannen.

In het kader van het Witte gebiedenbeleid is ongeveer 100 hectare Natuurbraak gerealiseerd, waarbij boeren een financiële toeslag ontvangen als zij de reguliere agrarische braaklegging natuurvriendelijker uitvoeren, bijvoorbeeld door het inzaaien met grassen en / of kruiden en het daarvan laten overstaan in de winter.

Verder liggen er 540 hectare faunaran- den in de Groninger akkers. Deze worden gefinancierd via de RBON-regeling / Programma Beheer (pakket nrs 22, 23, 25). De randen dienen bevorderlijk te zijn voor de fauna. Dat betekent dat er voldoende voedsel is, dekking in de winter en voldoende structuur. De daarvoor aanbevolen zaadmengsels staan in kader 1. In het broedseizoen mag pas na 1 juli worden gemaaid. De regeling heeft een meerjarig karakter.

In aanvulling op het Witte gebiedenbeleid is een beschermingsplan voor de Grauwe kiekendief en een beschermingsplan voor de kwartelkoning

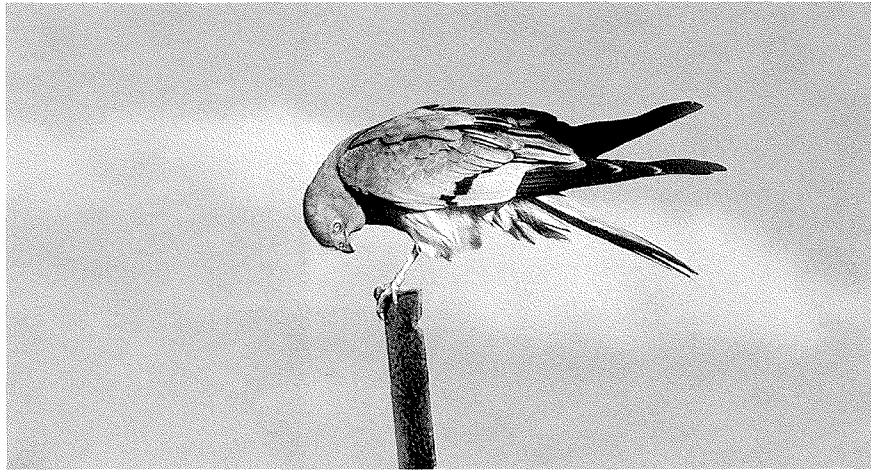

Figuur 3. Dichtheidsverloop van de Veldleeuwerik in de Groninger akkerbouwregio's tussen 1989 en 2000

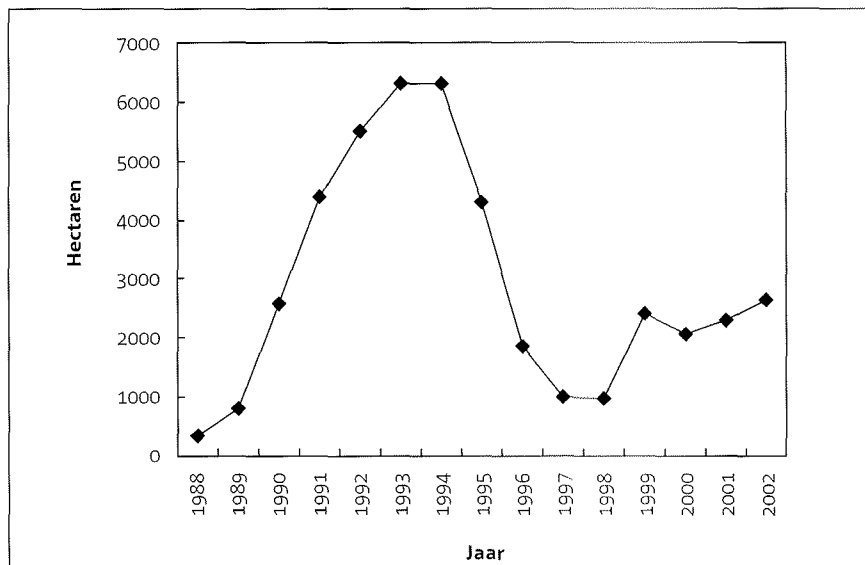
gemaakt. In de plannen staan specifieke beschermingsmaatregelen voor deze soorten: nestbeschermingsmaatregelen bij de Grauwe kiekendief en aanpassing van de maaimethoden voor de kwartelkoning. Beide overigens in combinatie met voorlichtingsactiviteiten en in samenhang met het "Witte gebiedenbeleid", met name de aanleg van faunaranden.

Wat levert het op?

Er is geen onderzoek naar de effectiviteit van de natuurbraak gedaan. Maar de effectiviteit zal zeer gering zijn door de beperkte oppervlakte, de versnipper-

Vooral op de meerjarig braakgelegde percelen explodeerden de muizenaantallen, waardoor grote aantallen muizenetende (roof)vogels op het gebied afkwamen. Foto: Hans Hut.

Figuur 4. Oppervlakte braakgelegde gronden in Oost-Groningen

de ligging van de percelen en de zeer wisselende invulling. Die is immers heel anders dan de meerjarige grasbraak. Door het meerjarige karakter, de afwisselende begroeiing, de toepassing op perceelsniveau in plaats van alleen akkerranden en de grote schaal waarop deze plaatsvond, werden spectaculaire resultaten gevonden.

In 2002 is een eerste onderzoek naar de effectiviteit van de faunaranden gedaan. Het huidige beheer lijkt vooral van belang te zijn voor foeragerende vogels als de grauwe kiekendief en de Veldleeuwerik, maar voegt weinig toe als het om broedgelegenheid gaat. Een grotere kruidenrijkdom en een meer diverse vegetatiestructuur door een kleinschaliger inzaai en beheer,

De Grauwe kiekendief gebruikte de braakpercelen voornamelijk om te foerageren en gebruikte de reguliere luzerne- en tarwepercelen om te broeden. Omdat de luzerne gemaaid werd in de tijd dat de soort broedde, was het noodzakelijk de nesten te beschermen om zo de jongenproductie veilig te stellen. Foto: Hans Hut.

zouden hieraan veel kunnen verbeteren. Inzaai met *Facelia* is interessant voor insecten, maar nauwelijks voor vogels.

Het beschermingsplan voor de grauwe kiekendief is effectief door de nestbescherming in combinatie met een geclusterde inzet van faunaranden. Het beschermingsplan voor de kwartelkoning heeft de eerste kennis voor de bescherming van de soort in akkers opgeleverd. Met een aanpassing van de maaimethoden zou de jongenoverleving verhoogd kunnen worden. Een verschuiving van de maaidatum naar half augustus zou de faunaranden aantrekkelijker maken als vluchtheuvel tijdens oogstwerkzaamheden.

Het oppervlakte waarop de maatregelen

Soms is het nodig om de nesten van bijvoorbeeld de bruine kiekendief te beschermen om zo de jongenproductie veilig te stellen. De nesten worden dan in overleg met boeren opgespoord, uitgerasterd en beschermd. Foto: Hans Dekker.

zijn ingezet, minder dan 1% van het akkerareaal, is zo klein dat er geen behoud en herstel te verwachten valt. Het is een druppel op een gloeiende plaat. Willen de doelstellingen gehaald worden, dan zullen afhankelijk van de soort op minstens 10% tot 20% van het akkerareaal maatregelen moeten worden genomen. Bovendien zullen de maatregelen geconcentreerd moeten worden ingezet op plekken waar nog levensvatbare populaties of restanten ervan voorkomen.

Aanvullend op de huidige op akkerpercelen gerichte maatregelen, zouden de waterschappen, gemeenten en provincie hun oevers, oppervlaktewateren en bermen meer natuurgericht kunnen beheren. Dat alleen al zou een areaalwinst van vele honderden kilometers betekenen. En deze komt niet alleen ten goede aan van dergelijke elementen afhankelijke soorten, maar ook aan de soorten van akkerranden.

Onzekere toekomst

De mogelijkheden tot behoud en met name herstel van de vogelpopulaties

van het open cultuurland zijn in sterke mate afhankelijk van de agrarische ontwikkelingen en zijn daarom moeilijk in te schatten. Naar verwachting zullen de

Tabel 3. Trend in procenten akkervogels Groningen

Soort	Bouwland Gron*	Cultland Nederland**
Grauwe kiekendief	> 300	> 300
Patrijs	-77	-63
Kwartel	f	f
Kwartelkoning	+100	+285
Scholekster	-23	-40
Kievit	+62	-13
Wulp	> 300	-44
Veldleeuwerik	-45	-75
Graspieper	-48	-21
Gele kwikstaart	-25	-10
Grauwe gors	V	-84

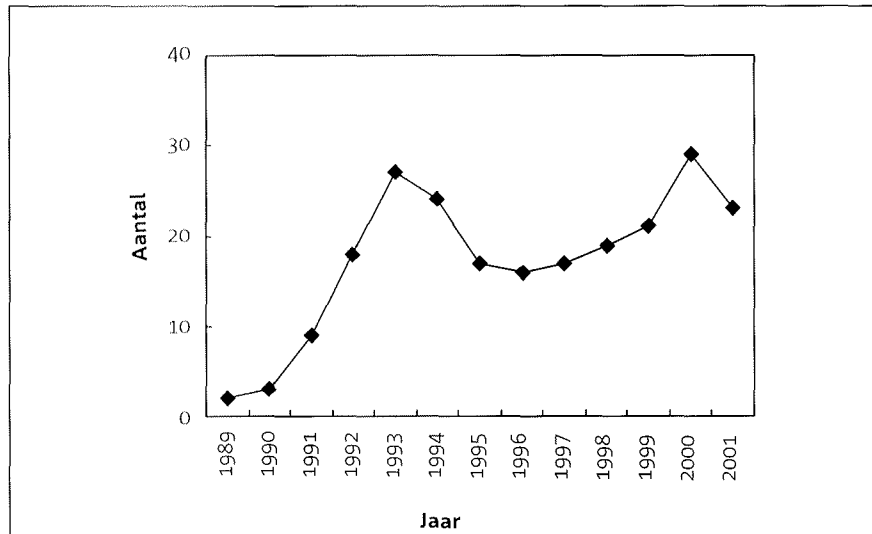
(* Trends Groningen gebaseerd op monitoring bouwland in kader Biologisch Meetnet 1987-2002. Index Groningen 1989 = 100)

** Trend Nederland op basis: Atlas van de Nederlandse broedvogels (SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002; index 1985 = 100) en SOVON-BMP 1990-2000 (index 1990 = 100)

i = incidenteel voorkomend; V = verdwenen; f = fluctuerend

schaalvergroting en modernisering van de landbouw doorgaan, zeker als de EU-ondersteuning afneemt. Wat dat precies voor de Groninger akkerbouw zal betekenen is onbekend.

Daar staat tegenover dat de animo voor agrarisch natuurbeheer toeneemt. Maar ook die is afhankelijk van overheidssteun en het is afwachten op hoeveel hectaren dit beheer kan plaatsvinden. Verder blijft de druk op de ruimte groot en moet met een verdere afname van het areaal akkerland en de landschappelijke openheid worden rekening gehouden. Het is ook de vraag of en in hoeverre de huidige beheerspakketten voor meerjarige faunaranden blijven bestaan.

Figuur 5. Aantalsverloop Grauwe kiekendief in Oost-Groningen

Voorbeeld Akkerranden mengsels 2000 (DLG)

Vaste randen: zaaihoeveelheid ca. 20 - 30 kg/ha

Basispakket	kg/ha
Beemdlangbloem	4
Rietzwankgras	6
Kropaar	6

Hieraan toevoegen minimaal 3 van de onderstaande soorten:

Soort	kg/ha	
Haver	4	
Rogge	4	
Gerst	4	
Bladrammanas	1	
Facelia	2	
Wikken	3	
Luzerne	4	(alleen op klei)
Perzische klaver	2	(alleen op klei)
Alexandrijnse klaver	2	(alleen op zand)
Boekweit	2	(alleen op zand)

Roulerende randen: zaaihoeveelheid ca. 25 kg/ha

Basispakket	kg/ha
Engels raaigras	4
Westerwolds raaigras	5
Haver/Rogge	6
Gerst	6

Hieraan toevoegen minimaal 3 van de onderstaande soorten:

Soort	kg/ha	
Bladrammanas	1	
Facelia	2	
Gele mosterd	1	
Wikken	4	
Luzerne	4	(alleen op klei)
Perzische klaver	2	(alleen op klei)
Alexandrijnse klaver	2	(alleen op zand)
Boekweit	2	(alleen op zand)

Opmerking ook Roodzwenkgras wordt ingezaaid, blijkt het op de klei goed te doen.

Het lijken zich donkere wolken boven de akkers samen te pakken, maar dat hoeft niet te betekenen dat we de daar aanwezige natuurwaarden moeten opgeven. Ze zijn nog steeds de moeite waard om ze in ieder geval deels te behouden en het nabije verleden heeft geleerd dat er zich verrassende kansen kunnen voordoen. De kunst zal zijn om die te pakken en daarvoor een zodanig flexibel beleid te ontwikkelen dat dit in samenwerking met boeren, onderzoekers en vrijwilligers ook kan.

K. van Scharenburg en J. van 't Hoff zijn werkzaam bij de Afdeling Landelijk Gebied van de Provincie Groningen. Dit artikel is geschreven op persoonlijke titel.